

Inhoud

Voorwoord 7

DINDAAN

Rapenburg	22
In de naam van Allah	38
Globetrotter	41
Wahhabieten	50
Hersens van steen	55
Dag des Oordeels	63
Rangen en standen	67
Libido	74
Liefde in Mekka	78
Het bouquet van kamelenpies	83

TERUG NAAR DINDAAN

Wachtend op Ibn Betla	93
Verzen als dynamiet	102
Het leven is zwarte pek	108
Wiens brood men eet	113
Een hart van steen	115
De compagnons	122
De blinde bard	131
Het goede nieuws	134
Balsem voor de ziel	139
Knokken om Dindaan	142
De geestelijke overval	148
De stem van de lust	152
Het schaap zij geprezen	154

De dikke vrouw 161

Number one 176

CHAALED

Gebed 194

Plantage 197

Badoe 199

Brandmerk 202

De schrift 208

Islam 210

Chaaleds apotheose 213

ARABIA DESERTA

Dichter van de Twee Bergen 224

Graf onder de trap 233

Prins 237

Nefoed 242

Censuur 253

110 volt 255

De stille 264

Taplijn 267

Jood 273

Kamikaze 276

In het voorjaar van 1998 werd ik opgeschrikt door een telefoontje uit Wadi ad-Dawaasir, een oase honderden kilometers ten zuiden van de Saoedische hoofdstad Riad. Mijn vriend en bloedbroeder Bchietaan berichtte me het overlijden van de dichter Dindaan. Zijn tent had vlam gevat en half verlamd door artritis had hij zich niet in veiligheid kunnen brengen. Een vrouw had hem uit de tent getrokken, maar toen was het al te laat. Een paar dagen later bezweek Dindaan aan zijn verwondingen in een ziekenhuis in de Saoedische hoofdstad, maar niet dan nadat hij driemaal de islamitische geloofsbelijdenis had uitgesproken.

Het was akelig om te bedenken, maar ik kon niet uit mijn gedachten verbannen wat ik vaak had moeten horen van de lokale bevolking van bedoeïenen en oase-bewoners: ‘Dichten stort je in het Vuur.’ Het gezegde deed mijn hart ineenkrimpen. Ik dacht aan de pijn die Dindaan had geleden. Aan zijn vrees voor het hiernamaals en het moment dat hij zich voor zijn Heer moest verantwoorden, een beeld dat hem zijn laatste jaren onophoudelijk voor ogen stond, alsof hij het helle-vuur voor zijn voeten zag oplaaien. Aan zijn hart dat zo lang jong en schalks was gebleven. Aan zijn passie voor poëzie, die hij met de beste islamitische wil van de wereld niet kon onderdrukken.

Dindaans levenseinde kan geen aanmoediging zijn geweest voor jonge en komende dichters. Maar als die er waren heb ik ze gemist. Dichterlijk talent moet de vrijheid hebben om een eigen geluid te laten horen en het Saoedische onderwijs doet er alles aan om originaliteit bij voorbaat de nek om te draaien. Dindaan groeide op in een andere cultuur, in de wereld van de woestijn voordat de benepen islamitische gees-

telijkheid en de mentaliteit van de dorpelingen die in zijn greep kreeg.

Zonder het zelf te weten was Dindaan de nazaat van een traditie van dichten en vertellen die al bestond voordat de profeet Mohammed zijn medemens begon te bekeren tot de islam. Lang hebben die twee tradities zij aan zij geleefd, in vriendschappelijke, koele of vijandige relatie. Volgens de rechtzinnige islam vertoefden de dichters in de hel, aangevoerd door hun grote pre-islamitische voorbeeld Imrul Kais. Maar dat was een zaak voor Allah om uit te maken. Pas met de opkomst van de moderne islamitische staat kwam de gedachte dat alle onderdanen dezelfde islamitische gedragingen en dezelfde islamitische gedachten moesten hebben. Ze moesten in hetzelfde keurige islamitische rijtje staan, net als de islamitische palmbomen langs de islamitische snelweg van de islamitische luchthaven naar de islamitische hoofdstad.

Iemand als Dindaan was een exotische wildgroei, die werd geduld als een vertederende en soms ergerniswekkende herinnering aan het onvolmaakte verleden dat in jaren zo dichtbij was, maar zo volledig was overwonnen dat het tegelijk al ver weg leek. Hij was te oud om nog in aanmerking te komen voor heropvoeding en zijn natuurlijke vroomheid toonde dat hij in aanleg een goede moslim was. Men liet hem dus voor wat hij was: een afwijking die vanzelf zou verdwijnen.

De generatie die als kind aan zijn voeten had gezeten, soms nog in huishoudens van bedoeïenen die met hun kuddes door de woestijn zwierven, inmiddels mannen van middelbare leeftijd en ouder, wist Dindaan als kunstenaar op waarde te schatten. Avond aan avond hadden zij in de kring op tapijtjes gezeten, de Arabische *madjlis*, te veel gedichten gehoord om goede gedichten niet van mindere te kunnen onderscheiden. Maar de wereld stond niet stil, een zondvloed van oliegeld overspoelde het land, er viel veel en makkelijk te verdienen, het oude werd afgedankt en een glanzend nieuw islamitisch model was verplicht wilde je nog meedoen. Dindaan hoorde bij de achterblijvers en verliezers.

Langzaam begint Arabië uit deze droom te ontwaken. Een ongemakkelijk gevoel verspreidt zich dat er misschien een element van zinsbegoocheling in het spel was. Dat misschien toch niet de rest van de wereld helemaal ongelijk heeft. Wie weet is het moment niet ver dat er op een andere manier naar Dindaan wordt gekeken en de traditie die hij vertolkte. Misschien wordt Arabië wakker om zich te herinneren dat het land meer geschiedenis heeft en een rijkere cultuur dan de regeltjes en tirannie van een kaste van islamitische ideologen die alle verbeelding en gevoel wantrouwt. Dan zal men op zoek gaan naar wat toen waardeloos werd gevonden en nu het enige is dat Arabië zijn ziel en identiteit kan teruggeven.

Dindaans verscheiden ging in Riad niet geheel onopgemerkt voorbij. Poezie blijft er populairder dan waar ook ter wereld. Bandjes met de stem van Dindaan kwamen in omloop. Kenners en fijnproevers hadden ze in hun verzameling. In literaire tijdschriften werd hij vergeleken met Ru'ba ibn al-'Adjaadj, een woestijndichter die overleed in 762 – in de Arabische cultuur is oud net zo modern als modern.

Veel bedoeïenen worstelen met de vraag of poëzie en geloof kunnen samengaan. Meestal vindt men een praktische oplossing. Duivelse verzen, zoals obscene tirades tegen rivalen of verheerlijking van geweld, behoren tot de jeugdzondes, zoals gevaarlijk scheuren met auto's en per mobiel of gedicht flirten met de andere sekse. Op latere leeftijd geeft men voor deze verzen te zijn vergeten. Men legt zich toe op vredelievende, brave, vrome verzen. Of, om helemaal aan de veilige kant te zijn met het oog op het naderende einde, men geeft de brui aan alle poëzie en dompelt zich in religieuze literatuur.

In de jaren dat ik Dindaan kende, werd hij godvrezender naarmate hij meer geplaagd werd door kwalen en lichamelijk ongemak. Zelfs toen hij niet meer overeind kon komen, probeerde hij vijf keer per dag zijn bovenlichaam richting Mekka te buigen. Maar het dichten heeft hij nooit gelaten

en zelfs zijn obscene verzen is hij niet vergeten. Zijn concurrenten onder de dichters beschuldigden hem ervan dat hij zich door Satan liet inspireren. Dindaan had er geen bezwaar tegen, als dat zijn vijanden vrees inboezemde. Soms kreeg hij het benauwd van zijn eigen bravoure, en begon hij zijn gedichten met het zoeken van bescherming bij God tegen de vervloekte Satan.

Het is lang bekend in de geschiedenis van de Arabische literatuur dat iedere ware dichter, een dichter die zijn woorden als spijkers in de geest van zijn tegenstanders slaat, wordt bijgestaan door een eigen djinn, woestijngeest. Voor Dindaan waren djinns even tastbaar en werkelijk als gewone mensen. Hij ontmoette ze vaak tussen de zandheuvelds en sprak met hen. Het probleem met zijn knie ging terug op een ruzie tussen hem en zijn djinn. De djinn van Dindaan had hem gewaarschuwd voortaan het dichten te laten. Om hem aan deze woorden te herinneren gaf hij hem een harde klap op zijn gewrichten. Desondanks ging Dindaan voort met dichten, als een junkie die het niet kan laten. Totdat hij zich niet meer kon bewegen en het gevaar niet meer kon ontluchten.

Dindaans figuur, peinzend gebogen over zijn staf terwijl zijn hongerige kamelen een klaaglijk geloei laten horen, staat voor het oude Arabië. Het Arabië dat is verdwenen onder de olie en geestelijke dwingelandij.

We hadden afgesproken omstreeks het namiddaggebed. Ter hoogte van de graansilo's langs de weg naar Abha en Jemen sloeg ik rechtsaf in de richting van de zandduinen. Op enige afstand van de weg stonden de Mercedes-vrachtwagen met watertank, de tent en de honderd zwarte kamelen die toebehoren aan Otraan, de meest succesvolle fokker van de Dawaasir-stam. Daar, midden op het stoppelveld, waar de beesten aten van de sprietjes die na de graanoogst waren achtergebleven, vond ik de man voor wie ik vanuit Riad bijna duizend kilometer naar het zuiden was gereden: Dindaan, een van de laatste schakels in de met uitsterving bedreigde keten van ongeletterde troubadours die al vijftienhonderd jaar, of langer, het leven in de woestijn bezingen.

De naam Dindaan hoorde ik voor het eerst in Riad. Een verzamelaar van bandjes met bedoeïenenpoëzie liet me een cassette horen waarop twee koortjes beurtelings regels van een *razf*, oorlogsgedicht, zongen. De Dawaasir op het bandje deden een dure eed op hun kalasjnikovs om nooit ofte nimmer een centimeter van hun stamgebied af te staan. Het gedicht begon zo:

*Allah, Hij die de botten breekt en als Hij wil weer heelt,
Onze gebeden zenden wij op tot Hem die Zijn Poort niet
sluit.*

*Wij bidden dat Hij de gebroken takken van de boom
geneest,*

En dat de Erbarmer het zoete water neer laat dalen.

*Wat mij ter ore kwam deed m'n bloed koken: luistert
allen!*

*Van ontzetting rukten onze maagden zich de kleren
van het lijf
Ik zei: Maak dat je wekomt, ellendeling, pas op je
tellen!
Praatjesmaker, vervloekt zijn je vader en grootvader!
Onze Djazla-berg verdedigen we met hand en tand,
Zijn diafaan kleed weven we van geslepen staal en
gegoten lood.*

Later hoorde ik de toedracht van Dindaan zelf. Veertien jaar geleden was een groep Dawaasir, onder wie Dindaan, bij een waterput overvallen door de Kahtan-stam. Na wat salvo's over en weer met machinegeweren bleven twee doden bij de put liggen. Toen de kruitdamp was opgetrokken werd de strijd voortgezet per gedicht. De verzen die Dindaans mond lieten ratelen sloegen diepere wonden in de vijand dan zijn machinegeweer.

Toen greep de regering in. De put waarover de stammen twistten, werd dichtgegoid. Wie op heterdaad betrapt werd bij het voordragen van gedichten over het voorval verdween achter de tralies. Iedereen hield zich aan het verbod. Behalve Dindaan.

Dindaan had niets te verliezen, behalve zijn vierentwintig kamelen en een naam als raak schietend dichter. Ongetrouwd en kinderloos, ongeschoold en onbekend met de wereld buiten de woestijn, levend op de zak van zijn stamgenoten, had hij geen boodschap aan maatschappelijk succes. Zijn eer als bedoeïen, de macht van Allah, kamelen, de vrijheid van de woestijn, en vrouwen met welvingen als zijn mooiste kame-linnen – daar draaide het leven om. Dindaan was een vrij-buiter die niet verder dacht dan het volgende vers.

In het gevecht bij de put kreeg hij een kogel door de schouder. In zijn gedichten sloeg hij terug. Voor zijn moed en dichterlijke vermetelheid boette Dindaan met zeven maanden celstraf. Maar bij thuiskomst viel hem geen hulde ten deel. Je kunt ook te ver gaan in trouw aan je stam en als je

niet slim genoeg bent om uit de gevangenis te blijven, ben je een *loser*.

De oude man naast wie ik op het stoppelveld plaatsnam om zijn gedichten voor het nageslacht vast te leggen, maakte niet bepaald een krijgshaftige indruk. Met zijn witte baard en hoornen bril deed hij meer denken aan een onschuldige, lichtelijk verstrooide opa. Zonder hapering en met hese stem droeg hij zijn levenswerk voor. Honderden verzen, altijd paraat en afroepbaar in zijn hoofd, want lezen en schrijven waren hem onbekend. Beschrijvingen van zijn geliefde kamelen, de woestijn die tot leven komt na regenval, de vrouwen die hij in het geheim bewonderde, de bergen die hij beklom om in eenzaamheid zijn inspiratie in dichtvorm te gieten.

Rondom ons begonnen de kamelen van Otraaan, de fokker, klaaglijk om eten te loeien. Hun zwarte lijven wierpen bizarre schaduwen op het veld. Dindaans blik dwaalde nu en dan zoekend naar de golvende lijn van de zandheuvelds, die warmrood opgloeiden in de late namiddagzon. Zijn gedachten waren kennelijk elders, maar de verzen bleven over zijn lippen rollen:

*Ik ben een grijsaard, maar mijn hart wil weer jong zijn;
Ik wou dat de dagen van weleer terugkwamen,
En als mijn hart zijn nood klaagt en ik het berisp
Laat het zich niet tot rede brengen.
Ik pak het aan met mijn verstand, dat doortrapte ding,
En probeer het op het goede pad te brengen.
Kamelinnetje van mij, draaf en moge Allah je beschermen,
Moge Allah verhoeden dat je voetzolen gaan bloeden.
Draaf maar speels en snel, jawel,
Sierlijk als meisjes spelen die zich onbespied wanen
Zoals Rasma speelt tussen de blankarmigen,
Zoveel mooier dat ze haar kameraadjes onrecht doet.
Haar tint houdt het midden tussen wit en olijf,*

*En haar krullen tuimelen omlaag tot op het achterste;
Haar flanken lijken door de regen besproeide zandheuvels
En haar borsten welven ferm naar voren,
Haar bilpartij is als de bult van een jong kameeltje
Dat de melk drinkt van twee toegewijde zoogmoeders.*

De zon zakte achter de kim, de kamelen kreunden en Otraan, zijn armen witbestoven van het gemalen kaf dat hij de beesten voerde, kwam aanlopen. 'Geen god dan Allah,' zei hij bestraffend, want de lichtzinnige verzen die Dindaan bijna gedachteloos bleef opdreunen op dit aan Allah gewijde uur waren hem niet ontgaan. Tijd om te bidden, bedoelde hij. De dichter greep naar zijn stok, hees zich moeizaam overeind en hinkte naar de tankwagen om zijn rituele wassing te verrichten.

Dindaan heet eigenlijk Abdallah. Dindaan is zijn dichtersnaam en betekent 'klingelen' of 'neuriën'. Hij maakt geen verzen, ze komen naar hem toe. Als hij wil, kan hij ze aanraken: de klanken komen uit alle hoeken en gaten op hem af fladderen en overdekken zijn hart zoals zwermen sprinkhanen tegen de avond op een boom neerstrijken. Dichten is iets dat hem overkomt, buiten zijn macht. Hij kan zijn verzen niet veranderen, al zou hij willen.

Het is een beangstigende ervaring. Want wie fluistert hem de verzen in? Wie stuurt hem die dansende klanken? Waar is de bron? Is het goed of kwaad, God of Satan? Arabische dichters in de tijd van de profeet Mohammed hadden hun eigen djinn, een woestijngeest die de gedichten in hun geest te voorschijn toverde. Wanneer een dichter in gesprek raakte met zijn djinn werd hij 'bezeten' door die geest. Hij was *madjnoen*, in de macht van de djinn, een woord dat in het moderne Arabisch 'gek' betekent.

Aan het bestaan van woestijngeesten kan niet worden getwijfeld. Volgens de koran is de boodschap van de profeten bedoeld voor twee soorten wezens: mensen en djinns. Din-

daan is ze weleens tegengekomen. Hij was op weg in de richting van de berg az-Zeedi toen een groep kameelruiters in levendige draf uit de andere richting kwam. Zeventien ruiters en in het passeren riep ieder van hen Dindaan een vers toe. Ze zagen eruit als gewone bedoeïenen, maar Dindaan wist wel beter. Hij had maar twee verzen onthouden. In het Arabisch rijmde alle zeventien verzen op elkaar, met een spookachtig geluid als de roep van een oehoe in de nacht:

*Onze kamelen lijken op gekromde stokken
Zoals ze draven door glinsterende hitte,
Hun poten afgeslepen tot de botten,
Rammelen de kiezels op onze ritten.*

Net als bij de mensen zijn er goede en slechte djinns. Djinns die zich door de profeten, aangevoerd door de profeet Mohammed, op het goede pad laten brengen, en djinns die dwalen in het duister. Daarom begint Dindaan zijn meest stoutmoedige gedichten met een vervloeking van Satan en verschuilt hij zich bij Allah. Dat is geen overbodige voorzorg, want als Dindaan en zijn djinn zich bedreigd voelen in hun heerschappij over het lokale dichtersvolk gaan alle remmen los. Zoals in dit geval, toen Dindaan werd bespot door een rivaal die zijn eigen dichtkunst roemde als een onneembare vesting. Razend over de poging tot poëtische staatsgreep stuurde Dindaan deze regels terug:

*Mijn gevoel welde op – bij Allah vlucht ik van Satan –
Verzen maak ik naar eigen zin en smaak, anders niet.
Woorden op rijm bereikten mij en brachten me van m'n
stuk:
De lente gaf me kracht, die woorden namen het, dubbel
en dwars.
Wee hij die dag na dag door ongeluk wordt geteisterd,
Door een zaak die hem bedrukt en iedere lust ontnemt.
O mijn hart, pleisterplaats van sprinkhanen, in de avond*

*Strijken zij zwerm na zwerm op zijn takken neer.
 O God, Hij die slechts hoeft te willen of Zijn wil
 geschiede,
 Help mij, alsjeblijft, aan mijn voornemen gevolg te
 geven.
 Ah, waar een tong te vinden die mijn tong bij kan staan,
 Een tong die te hulp snelt als deze het aflaat weten?
 Gods bijstand prees ik toen hij kwam in perfecte staat:
 Emotie die ik een jaar verborg barstte in snikken los.
 De verzen die de Barmhartige mij dicteerde begreep ik
 helemaal,
 Op rietfluiten riepen zij elkaar en voorwaarts stormden
 zij.
 Al wat zich denken laat, en niet is, trok aan mij voorbij:
 Het borrelde op in mijn borst als in een koffjepot uit al-
 Hasa.
 Ik verzwolg hemel en aarde, zonder mijn kaken open te
 sperren
 Met Allahs Troon erbij een hapje voor mijn holle kies.
 De zeeën slorpte ik leeg, en nog was m'n dorst niet gelest;
 Al het vocht van de wereld spoel ik in één teug weg.
 De bergen, tot medicijn vermalen, zijn m'n ooghoek niet
 genoeg,
 Geen bos geeft stokjes voldoende om mijn ogen met kohl
 te smeren.
 Ik vrat de maan op en de zon, en nog was mijn honger
 niet gestild,
 Nu schiet er niets meer over om te eten, och arme ik!
 Ik slokte de jaren op en verbrijzelde Satans vaandel
 Ik dronk de winden en de djinns wierpen zich voor mij
 terneer.
 De dag trok ik aan als een ruw kleed over mijn rug;
 In het zwart van de nacht hulde ik mij als in een
 wintermantel.
 De sterren plukte ik als projectielen, mijn haat gaf ik de
 vrije loop,*

*Want ik wil dat zij voortaan hun kop dichthouden, dat
tuig!*

Bescherming zoek ik bij Allah, die verheven Heer,

En de overige schepselen, naar de hel kunnen ze lopen!

In de bloemlezing van Dindaans verre neef, ook Abdallah geheten, vallen deze regels niet terug te vinden. Abdallah was mij als gids toegewezen door de regering. Hij was dichter en verzamelaar van gedichten. Hij noteerde het werk van ongeletterde stamgenoten als Dindaan, ‘verbeterde’ regels waarin te veel waarheid of werkelijkheid voorkwam om godsdienstig en politiek door de beugel te kunnen, voegde verzen van eigen maaksel aan die van Dindaan toe, en natuurlijk zijn eigen politiek correcte gerijmel. Aan originaliteit hechtte hij geen belang; het ging hem om de waarheid, en daarvan bestaat in Saoedi-Arabië maar één versie. Abdallah deed erg zijn best om met die bundels in de smaak te vallen in hoofdstedelijke kringen die met hem wedijverden om goedkeurende hoofdknikjes van machtige geestelijken en prinses. Kortom, poëzie betekende voor Abdallah vertoon van vaderlandslievendheid en carrière. Dichters als Dindaan mochten blij zijn dat er iemand was om hun misstappen op te vangen en hun ziel te behoeden voor grotere schade, hier en in het hiernamaals.

Dindaan ging niet naar school en leerde nooit wat in het Saoedi-Arabië van onverdraagzame, bekrompen Wahhabi-theologen voor fatsoenlijk doorgaat. Hij is godvrezend, maar niet gehersenspoeld. Zijn cultuur komt niet uit de boeken, maar uit de kring van mannen die in de woestijn avond na avond de geschiedenis van hun voorvaders doornemen. Zijn geestelijke stamboom gaat niet terug op de onverbiddelijke theoloog Ibn Abd al-Wahhab, maar op Imrul Kais, de pre-islamitische Arabische dichter van passie en romantiek.

Voor zijn hovaardij en godslasterlijke vergelijkingen betaalde Dindaan met een kreupel been, zo althans wil de volks-

mond. Hij kreeg artritis in zijn knieën en sindsdien moet hij het doen met zijn stok en een Toyota-pick-up, die na talloze aanvaringen met obstakels in de woestijn is veranderd in één grote deuk.

Misschien is het aan Abdallah te danken dat Dindaan al in deze wereld is gestraft en dat hij er naderhand genadiger afkomt dan Imrul Kais, die volgens de islamitische geestelijkheid de schare dichters in de Hel aanvoert.

Rapenburg

In Leiden staat op het Rapenburg een statig grachtenpand. Boven de monumentale en met fraaie krullen versierde houten voordeur is met vergulde letters in de pui gegrift ‘Snouck Hurgronje’. Op de bovenverdiepingen werd vroeger universitair onderwijs in het Arabisch gegeven door een leerling van de beroemde oriëntalist, die in de vorige eeuw onder de zuilen van de heilige moskee in Mekka gedurende een aantal jaren door schriftgeleerden werd ingewijd in de casuïstiek en theologie van de islam. Die schriftgeleerden stonden zelf via een lange keten van kanttekeningen bij commentaren op nog oudere commentaren op de wetboeken in verbinding met de grondleggers van de islamitische wetenschappen.

Wat die grondleggers op schrift stelden ontvingen zij op hun beurt uit de mond van zegsliden die hun als laatsten van een team orale estafettelopers de fakkel van de wetenschap kwamen aanreiken. Voor de moslim heeft *‘ilm*, wetenschap, niets te maken met grensverleggend onderzoek naar en theorievorming omtrent de wetmatigheden van de natuur. Voor hem heeft *‘ilm* eerder de betekenis waarin bedoeïenen het woord tegenwoordig nog gebruiken, namelijk die van nieuwtje, brokje informatie.

Met het bekende islamitische gezegde ‘zoek de *‘ilm*, zelfs al moet je daarvoor naar China reizen’, werd niet bedoeld dat de moslims van de Chinezen moesten gaan afkijken hoe daar

vuurwerk werd gemaakt. Het was een pregnante manier om te zeggen dat zij het krediet op hun hemelse bankrekening konden verhogen door in de verste uithoeken van het islamitische rijk te speuren naar overlevertaars die in het bezit waren van een gezegde van de Profeet of andere wetenswaardigheden die verband hielden met de gewijde geschiedenis. ‘Ilm was alles wat bijdroeg tot de kennis nodig voor de interpretatie van de koran, de goddelijke openbaring die de engel Gabriël aan Mohammed had gedictieerd. ‘Ilm was ook het verzamelen van gegevens over de *soenna*, de manier waarop de Profeet en de eerste gelovigen hun leven naar Gods aanwijzingen inrichtten. Al was Mohammed niet meer dan een sterfelijk mens – zij het onfeilbaar in zijn hoedanigheid als Profeet – zijn doen en laten dienden de latere gelovigen toch als richtsnoer.

Millennialang had de mensheid zich moeten behelpen met de onvolkomen waarheden van de bijbelse profeten, die ook door de islam worden erkend. Door Mohammed werd de boodschap echter in alle duidelijkheid uitgespeld en zijn tijdgenoten in Mekka en Medina waren de uitverkorenen die kortstondig in de volle klaarheid van het goddelijk licht mochten wandelen. Met de dood van de Profeet werd de openbaring afgesloten en gleden de schaduwen van de onwetendheid weer over de wereld. Daarom legden de volgelingen van Mohammed alles wat in die periode van genade was geopenbaard, en wat de hoofdrolspelers in het gewijde drama hadden gezegd en gedaan, zo veel mogelijk vast. Dat werd de ‘ilm, beetje licht die werden vastgelegd, eerst in de fotocellen van het geheugen en later op perkament. Veel ging verloren, en tegelijk met de heilige kennis werd heel wat apocrief materiaal ondergeschoven. De opslag van het licht bleef mensenwerk, per slot. Maar een andere leidraad had de latere mensheid niet, en God heeft het hart de gave geschonken om vals van waar te onderscheiden.

Wij, studenten in het pand aan het Rapenburg, kwamen via Snouck dus in aanraking met de Arabische hoeders van

de 'ilm. Reeds in het tweede jaar van onze studie werden wij uitgenodigd de hoogste toppen van de Arabische literatuur te bestijgen: de *mu'allaaqaat*, de gedichten die volgens de legende tijdens het dichtersfestival op de jaarmarkt van Ukaaz werden bekroond en bij wijze van onderscheiding werden opgehangen aan de deur van de Kaäba, het pre-islamitische heiligdom in Mekka. Want evenals in het geloof geldt in de Arabische literatuur de wet van de omgekeerde vooruitgang: hoe ouder, hoe beter.

Voetje voor voetje zochten wij ons een weg door de archaische verzen – wij, die ternauwernood een Arabische krant konden lezen. Ieder vers werd gevolgd door een halve bladzijde lexicaal, grammaticaal en ander commentaar, zodat we blij mochten zijn als we per college twee verzen doorworstelden. Een heel gedicht nam een collegejaar in beslag. De keuze van dat jaar was gevallen op de ode van Imrul Kais, veruit het bekendste gedicht van de Arabische literatuur.

Het verhaal wil dat Imrul Kais door zijn vader, die een koning zou zijn geweest, van huis werd gejaagd omdat hij in de ban van de Muze was gekomen. Dat zou zich hebben afgespeeld omstreeks het begin van de zesde eeuw. Zo begon Imrul Kais een zwervend leven in de Arabische woestijn en hing daar, te oordelen naar zijn gedichten, op ongeëvenaarde wijze de beest uit. Alles wat God later verbood – wijn, gokken, ontucht met getrouwde en ongetrouwde vrouwen – bedreef hij met hartstocht en bravoure.

In de ogen van de latere schriftgeleerden was Imrul Kais het heidendom ten voeten uit. Zijn roem leed niet onder dat oordeel. Iedere Arabier met enige opleiding kent de eerste regels van Imrul Kais' *mu'allaaqa*, die door de eeuwen heen het model zijn gebleven voor de opening van een gedicht:

*Houd stil, m'n twee kameraden, en laten we wenen om de
herinnering aan een geliefde en een kamp
Aan de voet van een rij zandheuvels tussen Dachoel en
Haumal.*

Deze eerste regel, tegelijk mijn eerste kennismaking met de premier van alle Arabische dichtregels, riep in mij een bevreemding op die ik in mijn studententijd niet meer te boven ben gekomen. Dachoel en Haumal, wat waren dat voor plaatsen? Zo lang als het commentaar uitweidde over de grammatica van de regel, zo kort was het over de geografie. Het waren plaatsen in Arabië, dat was alles wat de Perzische commentator hierover had mee te delen. Niet dat iemand aan het Rapenburg zich daarover verbaasde. Dachoel en Haumal, nou ja, plaatsen. Wat voor plaatsen? Ach wat, gewoon twee plekken in de woestijn en in de woestijn lijkt alles op elkaar. Wat doet het er trouwens toe: het is poëzie en die twee namen pasten bij het metrum en het rijm. Zelfs al hadden ze nooit bestaan, dan nog veranderde dat niets. Er stond dus niets anders dan 'plaatsen', zij het op metrum en rijm. Eigenlijk stond er niemendal. Lucht, verbale stopverf, regelvulling op de maat van de versvoeten. En toch was dit de beroemdste regel van het beroemdste Arabische gedicht.

Van oudsher ondernemen literatuurminnaars pelgrimages naar plekjes op de aardbol die hun idolen kozen voor de encenering van dramatische gebeurtenissen. De brug waarvan Faulkner Quentin Compson de rivier de Charles in liet springen; Nescio's brug over de Waal bij Nijmegen; de kathedraal in Rouen waar Emma Bovary een rendez-vous had met haar aanbiddler Léon; het patriciërshuis in Lübeck waar de neergang van de Buddenbrooks zich voltrok; de woning in Illiers waar Proust de smaak van madeleines leerde kennen. Op zichzelf onderscheiden deze bruggen, kerken en huizen zich niet wezenlijk van vergelijkbare bouwwerken elders. Werkelijk unieke lokaliteiten, zoals de piramides van Gizeh, de Eiffeltoren of het Empire State Building, figuren alleen in B-films. De literaire pelgrim gaat op pad in de verwachting een magisch moment te beleven waarop hij door zijn concentratie het gat tussen werkelijkheid en fantasie zal overbruggen. Natuurlijk mislukt het experiment, maar dat is ook de bedoeling. De hele bedevaart is niet meer

dan een excuus voor een langgerekte dromerij over een liefdevol gekoesterde leeservaring. En in zekere zin deed Imrul Kais niet anders op de kampsporen waar hij van zijn kameel afsteeg. Ook hij gaf zich daar over aan de schemertoestand tussen het gewone leven van alledag en het mysterie. Zoals de eerste woorden van Arabische sprookjes zeggen: het was en het was niet. Dit is de plek waar het gebeurde, dit is het zand dat door haar voeten is beroerd, maar zelfs de sporen zijn uitgewist. Het is alsof het niet geweest is, terwijl het toen leek alsof het altijd zou duren.

Maar al valt er niets bijzonders te zien aan het zand, het huis of de kerk, dat wil niet zeggen dat het bedevaartsoord willekeurig welke andere plek had kunnen zijn. Het gaat de literaire pelgrim om deze plaats, en niet een van de talloze andere vergelijkbare oorden, net zomin als de minnaar erover zou peinzen ook maar één vezeltje van zijn geliefde in te ruilen voor Miss Universe. Hij is niet op jacht naar volmaaktheid, maar zoekt de dierbare herinnering aan die onnavolgbare samenstelling van op zich heel gewone trekjes.

Twintig jaar later vond ik het antwoord op mijn vragen in een lijvig boekwerk over Saoedische geografie en plaatsnamen in de klassieke poëzie, getiteld: *Juiste memoriën over Saoedische historiën*, geschreven door de vader van de *wakiel*, de bestuurder, van de provincie Riad. Evenals twee andere plaatsen die in de ode worden genoemd, Maasil en Muwaisil, liggen Dachoel en Haumal diep in de woestijn tussen de lavavelden van de Hedjaaz in het westen en in het oosten het Tuwaiq-gebergte, een plateau dat vanuit het westen gezien opdoemt als een langgerekte tafelberg. Nog verder naar het oosten, aan de andere kant van de Tuwaiq, begint het Lege Kwartier.

Geamuseerd over mijn blijdschap met de vondst in het boek van zijn reislustige vader zaliger, stelde de wakiel mij een escorte van de woestijnpolitie ter beschikking. In het emiraat van Ranya, in het overgangsgebied tussen de zuidelijke

Nedjd en de Hedjaaz, werd ik opgewacht door vier mannen, omhangen met pistolen en bandeliers vol patronen. Op hun hoofd droegen ze rood-witgeblokte doeken die werden vastgehouden door zwarte, dubbelgevouwen ringbanden. Hun jurken waren niet spierwit, maar beige: de werkmanskiel van de ware woestijnbewoner.

Met drie wagens ploegden we door de zandduinen van 'Irq Subai, ik in mijn landrover vol boeken en ordners, zij in hun Toyota Landcruisers vol m16-geweren en radioapparatuur. De gidsen hadden geen kompas of andere hulpmiddelen; zij reden alleen op het oog. Maar de rotspunten en bergketens waarop zij gewend waren zich te oriënteren bleven verborgen in de nevelige lucht. We dwaalden af van de koers en tegen de tijd dat we Dachoel naderden was de 'asr al aangebroken. Dit in Europa onbekende tijdbegrip begint omstreeks drie of vier uur 's middags en duurt tot zonsondergang. In Arabië heeft de 'asr een eigen, herkenbaar licht. Zelfs in de zomer vuurt de zon dan minder meedogenloos zijn stralen af en komen de mensen uit de beschutting te voorschijn om thee te drinken en op een tapijtje in de lengende schaduwen een luchtje te scheppen. Het melkachtig witte gat in de hemel vult zich met een teer lichtblauw, in de tot rust gekomen kurkdroge lucht komen de contouren van het landschap tot leven en de lage zon verleent zand en steen een aangename, warme gloed.

Met meer dan honderd kilometer per uur trokken we onze voren door een onmetelijke zandvlakte, begrensd door lage, granieten bergruggen en bezaaid met wilde rotspartijen. De mannen wezen naar een van die opdoemende rotsblokken: Dachoel.

De eigenaar van het gebied, Mig'id ibn Nwayyir van de Sjiyaabien, een afdeling van Barga, de zuidelijke helft van Oteiba, bivakkeerde in een tent van wit zeildoek aan de andere kant van de stolpvormige berg. Mig'id, een verweerde woestijnvos met een grauwe baard en snor, klemde mijn hand in een ijzeren schroef en kneep tot ik zowat door de

knien ging. 'Wie is deze *dookera*?' brulde hij. 'Wat is een dookera?' vroeg ik aan de leider van ons escorte, Kaasem. Die gniffelde en zei: 'Dookera betekent een jongeman die nog niet droog achter de oren is. Ibn Nwayyir is negentig jaar oud en hij wil je laten zien hoe sterk hij is gebleven dankzij de kamelenmelk. En hoe oud werd je vader, Mig'id?' 'Honderdvijftig,' klonk het wat peinzend en tegelijk werd ik uit de schroef bevrijd.

Even later stonden we bij de rand van een put. Mig'id riep zijn zwarte slaaf. Officieel is de slavernij in 1960 afgeschaft, maar in de woestijn is nog niet veel veranderd; de slaven zijn er nog steeds *mawaali*, horigen die afhankelijk zijn van de goedertierenheid van hun meesters. De slaaf liet over het gevorkte boomstammetje boven de put een emmer zakken en haalde hem weer omhoog door met het touw in een draf van de put weg te lopen. 'Proef het water,' gebod Mig'id. De beschrijving die de vader van de wakiel had gegeven in de *Juiste memoriën* klopte als een bus: Dachoel is een berg met aan de voet daarvan een put met zoet water. Meer nog, het koele, kristalheldere water was het beste dat ik ooit in Arabië heb gedronken. 'De dookera komt hier vanwege Imrul Kais,' zei Kaasem. 'En hij wil ook de zandheuvels zien en Haumal.' 'Ah, Bal Kais,' verbeterde Mig'id. Kennelijk had hij vaker bezoek gehad van geletterde Saoediërs die hem hadden verteld over de klassieke dichter.

Haumal lag zestien kilometer pal naar het westen. Een door de elementen gladgeslepen basaltpiek, ruim honderd meter hoog, die over de zandvlakte uitkeek naar andere restanten van het afbrokkelende gebit van rotsformaties. Van de top vloog een valk op; daarna was er geen beweging meer. Rondom, zover het oog reikte, lag de woestijn, roerloos en doodstil. De zon zakte, het zand werd almaar roder, de schaduwen almaar langer en zachter, en de woestijnwind kwam geruisloos uit de vlakte aansluipen om met kleine, verstolen rukjes onze aandacht te vragen voor zijn weemoedig verhaal.